

HENRYK OLSZAR

Wydział Teologiczny Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach

Rola nowożytnych parafii w transformacji industrialnej górnos Śląskich miejscowości

1. Rezultaty dotychczasowych badań naukowych – 2. Istotne elementy industrializacji – 3. Oblicza górnośląskich parafii

Gdzie najłatwiej dotrzeć do człowieka z przesłaniem i świadectwem Ewangelii nadziei? Nasze spojrzenie kierujemy w stronę Kościoła obecnego pośród ludzkich domów, czyli ku parafii, zakotwiczonej bezpośrednio w lokalnej społeczności i przeżywającej wspólnie z nią problemy i nadzieje¹. Św. Jan XXIII lubił nazywać parafię „źródłem tryskającym pośrodku osady, do którego wszyscy mieszkańcy przychodzą ugasić pragnienie”². Jego następca, św. Paweł VI, wyraźnie uczył, „że ta pradawna i czcigodna struktura, jaką jest parafia, spełnia niezastąpioną i [zawsze] wielce aktualną misję”³. Św. Jan Paweł II kierował do nas w tej sprawie następujące słowa:

Wszyscy powinniśmy odkryć, poprzez wiarę, prawdziwe oblicze parafii, czyli samą „tajemnicę” Kościoła, który właśnie w niej istnieje i działa. Ona bowiem, choć czasem bywa uboga w ludzi i środki, niekiedy rozproszona na wielkich obszarach albo zagubiona w ludnych, pełnych chaosu dzielnicach wielkich metropolii, nigdy nie jest

---

¹ H. OLSZAR, *Dekanat gorzycki. Powstanie, położenie, sieć parafialna i duchowieństwo*, Krzyżanowice 2016, s. 15.

² R. GROHS, *Dom czy instytucja*, „Niedziela” 88 (2014), nr 39, s. 34.

³ PAWEŁ VI, *Allocutiones I: Przemówienie do kleru rzymskiego (24 VI 1963)*, AAS 55 (1963), s. 674.

po prostu strukturą, terytorium, budynkiem, ale raczej „rodziną Bożą jako braci ożywionych duchem jedności, wspólnotą wiernych”⁴.

W opinii biskupa Jana Kopca,

wspólnota kościelna i religijna nie może być (...) wyizolowana z normalnego, społecznego osadzenia w ramach ludzkiej aktywności, w której każdy człowiek przychodzi na świat, rozwija się i realizuje wszystkie swoje potrzeby, starając się przy tym nie zaniedbać odniesienia do Najwyższego Pana i Stwórcy. (...) Bez wątpienia (...) procesy industrializacyjne i urbanizacyjne na [górnos Śląskim] terenie zaowocowały bardzo prężnym nurtem powstawania nowych miejscowości, w których wyrastały kościoły, biskupi tworzyli parafie, osiedlały się rodziny zakonne – męskie i żeńskie⁵.

1. Rezultaty dotychczasowych badań naukowych

Badania nad organizacją sieci parafialnej w Polsce zapoczątkował w 1890 r. Władysław Abraham. Był on zdania, iż do drugiej połowy dwunastego stulecia jedynymi kościołami parafialnymi w Polsce były katedry biskupie⁶. Do poglądów Abrahama nawiązał Tadeusz Silnicki. Z kolei on twierdził, że podstawą przyszłej organizacji parafialnej stały się kościoły możnowładcze, bo podlegał im pewien obszar i miały one wydzielone uposażenie⁷. Następnie pojawiły się kościoły chrzcielne (*ecclesiae baptismales*) i kaplice (*capellae*), które – zdaniem Eugeniusza Wiśniowskiego – przekształciły się w parafie z wyznaczonymi granicami, określającymi terytorialny zasięg ich działalności⁸. Według opinii ks. Bolesława Kumora, istotę pierwszych parafii stanowiły dwa elementy: *cura animarum*, czyli opieka duszpasterska, i *locum*, niekoniecznie ściśle określony obszar⁹. W dziewiętnastym i dwudziestym wieku powstawanie no-

⁴ Zob. JAN PAWEŁ II, *Adhortacja apostolska „Christifideles laici”*, Watykan 1988, nr 26; por. KK 28; JAN PAWEŁ II, *Adhortacja apostolska „Catechesi tradendae”*, Watykan 1979, nr 67.

⁵ P. GÓRECKI, *Parafie i kościoły diecezji gliwickiej*, Gliwice – Opole 2017, s. 7, 9.

⁶ W. ABRAHAM, *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*, Wodzisław Śląski 2009.

⁷ T. SILNICKI, *Dzieje i ustrój Kościoła katolickiego na Śląsku do końca XIV w.*, Warszawa 1953, s. 85–87.

⁸ E. WIŚNIEWSKI, *Badania nad początkami i rozwojem średniowiecznej sieci parafialnej na ziemiach polskich*, w: J. KOROLEC I IN. (red.), *„Discernere vera ac falsa”. Prace ofiarowane Józefowi Szymańskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, Lublin 1992, s. 43–95.

⁹ B. KUMOR, *Początki organizacji parafialnej na ziemiach polskich*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” [KUL] (dalej: RTK) 5 (1958), z. 4, s. 103–115.

wych parafii na Górnym Śląsku było w dużej mierze zależne od tempa industrializacji i urbanizacji, najpierw nad doliną Małej Panwi, a potem na Wyżynie Katowickiej, zajmującej centralną część Wyżyny Śląskiej, graniczącej z Garbem Tarnogórskim, Pa-górami Jaworznickimi, Płaskowyżem Rybnickim i Kotliną Raciborską.

Warto zaznaczyć, że historycy najwcześniej zajęli się śledzeniem rozwoju sieci parafialnej na Śląsku, czyli na terenie diecezji wrocławskiej, której początki sięgają tysięcznego roku. Hermann Neuling już w 1884 r. opublikował rodzaj schematyzmu kościelnego¹⁰, poszerzonego w kolejnym wydaniu zarówno co do liczby kościołów, jak i informacji o nich¹¹. W 1902 r. Walter Schulte wyraził pogląd, że zagęszczenie placówek parafialnych nastąpiło w związku z kolonizacją niemiecką¹². Z kolei ks. Bernhard Panzram zauważył w 1940 r., że do początku trzynastego stulecia istniały na Śląsku jedynie 24 miejscowości, które posiadały kościoły, ale do połowy XIV w. ilość świątyń wzrosła do 771¹³. Zgodnie z oficjalnymi danymi statystycznymi diecezji wrocławskiej, opublikowanymi w 1912 r., krótko przed wybuchem Wielkiej Wojny, w jej części pruskiej odnotowano 834 parafie, rozlokowane na powierzchni 45 256,73 km², gdzie wiarę katolicką wyznawało 2 745 449 wiernych¹⁴. Z tej ogólnej liczby 382 parafie były w tym czasie rozlokowane na terytorium rejencji opolskiej (*Regierungsbezirk Oppeln*)¹⁵.

Rozwojem sieci parafialnej i dekanalnej na Górnym Śląsku zajęli się m.in. księ-za: Augustyn Weltzel¹⁶, Józef Knosała¹⁷, Franciszek Maroń¹⁸, Bolesław Stanisław

¹⁰ H. NEULING, *Schlesiens ältere Kirchen und kirchliche Stiftungen nach ihren frühesten urkundlichen Erwähnungen. Ein Beitrag zur schlesischen Kirchengeschichte*, Breslau 1884.

¹¹ TENZE, *Schlesiens Kirchorte und ihre kirchlichen Stiftungen bis zum Ausgange des Mittelalters*, Breslau 1902².

¹² W. SCHULTE, *Die Entwicklung der Parochialverfassung und des höheren Schulwesens Schlesiens in Mittelalter*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens” 36 (1902), s. 388–404.

¹³ B. PANZRAM, *Geschichtliche Grundlagen der ältesten schlesischen Pfarrorganisation*, Breslau 1940.

¹⁴ *Handbuch des Bistums Breslau und seines Delegatur-Bezirks für das Jahr 1912*, Breslau 1912 [dalej: HBB] (tabela).

¹⁵ *Tamże*, s. 26–33, 64–67, 73–78, 82–87, 91–112, 115–121, 138–148, 158–160, 165–168, 172–174, 184–189, 194–210, 217–221, 227–230, 234–236, 242–244, 252–258, 261–280, 284–287.

¹⁶ A. WELTZEL, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats. Historisch topographisch-statistische Beschreibung der zu demselben gehörigen Kirchen, Kapellen, Schulen usw. als Ergänzung der Kirchengeschichte Ratibors und als Beiträge zur Adelsgeschichte Oberschlesiens aus Urkunden und amtlichen Acten*, Ratibor 1885.

¹⁷ J. KNOSSALLA, *Das Dekanat Beuthen O/S in seinem schlesischen Teil*, Katowice 1935.

¹⁸ F. MAROŃ, *Rozwój sieci parafialnej w diecezji katowickiej aż do końca XV w.*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” (dalej: SSHT) 2 (1969), s. 101–167; TENZE, *Parafia górnośląska w pierwszym ćwierćwieczu XVIII w.*, SSHT 5 (1972), s. 151–225.

Kumor¹⁹, Janusz Wycisło²⁰, Herbert Jeziorski²¹, Rajmund Bigdoń²² i Henryk Olszar²³ oraz biskupi: Ignacy Dec²⁴ i Jan Kopiec²⁵, a także świeccy: Alfons Nowack²⁶, Johannes Kumor²⁷, Antoni Barciak²⁸, Bogdan Kloch²⁹, Izabela Main³⁰, Idzi Panic³¹,

¹⁹ B.S. KUMOR, *Dzieje diecezji krakowskiej do 1795 roku*, t. I–IV, Kraków 1998–2002.

²⁰ J. WYCISŁO, *Rozwój sieci parafialnej Wielkich Katowic w kontekście dziejów parafii w Bogucicach*, w: W. ŚWIĄTKIEWICZ, J. WYCISŁO (red.), *Parafia bogucicka*, Katowice 1994, s. 24–52.

²¹ H. JEZIORSKI, *Dekanat Tarnowskie Góry (diecezja gliwicka)*, Bytom-Sucha Góra 1995; TENŻE, *Dekanat żygliński (diecezja gliwicka)*, Bytom-Sucha Góra 1995; TENŻE, *Kościół i parafie rzymskokatolickie na ziemi tarnogórskiej*, Tarnowskie Góry 2006.

²² R. BIGDOŃ, *Rozwój sieci parafialnej w miastach i osiedlach centralnej części Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego w latach 1850–1914 (na przykładzie starej parafii NMP w Bytomiu oraz terenów z nią graniczących)*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 3 (1973), s. 111–133.

²³ H. OLSZAR, *Rozwój sieci parafialnej na terytorium Świętochłowic*, „Rocznik Świętochłowicki” 2 (2000), s. 7–29; TENŻE, *Parafie Kościoła rzymskokatolickiego*, w: A. BARCIAK, E. CHOJECKA, S. FERTACZ (red.), *Katowice. Środowisko, dzieje, kultura, język i społeczeństwo*, t. I, Katowice 2012, s. 588–614; TENŻE, *Archidiecezja katowicka – mapa dekanatów i parafii (stan na 2010)*, w: *Katalog Archidiecezji Katowickiej*, Katowice 2011 [dodatek]; TENŻE, *Rozwój sieci parafialnej w dekanacie gorzyckim*, w: A. DZIUROK, D. KELLER, B. KŁOCH (red.), *Wyznania religijne w Rybniku i powiecie rybnickim w XIX i XX w.*, Rybnik 2015, s. 57–98; TENŻE, *150 lat Kościoła katolickiego w Chorzowie*, Katowice 2017 (mps w posiadaniu autora); TENŻE, *Stupięćdziesięciolecie dekanatu mysłowickiego na tle przemian narodowych, społecznych i gospodarczych*, Katowice 2018 (mps w posiadaniu autora).

²⁴ I. DEC, *Życie sakramentalne, kultowe i nauczanie religijne w archidiecezji żorskiej w XVII w. w świetle wizytacji biskupich*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 56 (2001), nr 4, s. 502–514.

²⁵ J. KOPIEC, *Sieć parafialna na ziemi bytomskiej XII–XX w.*, w: J. DRABINA (red.), *Z dziejów dzielnic Bytomia*, Bytom 1991, s. 252–263.

²⁶ A. NOWACK, *Geschichte der Landpfarreien des Archipresbyterates Sohrau O.-S.*, Oppeln 1912.

²⁷ J. KUMOR, *Die Seelsorgsgeistlichen der Dekanate Beuthen (schlesischer Anteil) und Pless in der Jahren 1601–1619*, „Archiv für Schlesische Kirchengeschichte” (dalej: ASKG) 36 (1978), s. 233–240; TENŻE, *Die Seelsorgsgeistlichen des Dekanats Pless in den Jahren 1655 und 1720*, ASKG, t. 40 (1982), s. 269–278.

²⁸ A. BARCIAK, *Początki sieci parafialnej w księstwie cieszyńskim*, w: P. CHMIEL, J. DRABINA (red.), *Die konfessionellen Verhältnisse im Teschener Schlesien vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Ratingen 2000, s. 11–22.

²⁹ B. KŁOCH, *Najstarsze parafie Górnego Śląska. Średniowieczna organizacja parafialna Górnego Śląska w diecezji wrocławskiej*, Bielsko-Biała 2008.

³⁰ I. MAIN, *Rozwój sieci parafialnej w dekanacie Pszczyna do końca XVIII w.*, „Roczniki Humanistyczne” [KUL] 45 (1997), z. 2: *Historia*, s. 159–220.

³¹ I. PANIC, *Kształtowanie się organizacji parafialnej w regionie gliwickim w Średniowieczu*, „Roczniki Muzeum w Gliwicach” 15 (2000), nr 1, s. 13–42.

Wacław Urban³², Stanisław Chrostek³³ oraz ostatnio księży: Damian Bednarski³⁴ i Piotr Górecki³⁵. Natomiast Stanisław Litak przedstawił w swoim *Atlasie* struktury parafialne w górnośląskich dekanatach: bytomskim i pszczyńskim w czasach nowożytnych³⁶. W 1904 r. ks. Joseph Jungnitz wydał sprawozdania wizytacyjne dla archidiakonatu opolskiego z uwzględnieniem najstarszych parafii obecnego Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego³⁷. W latach sześćdziesiątych dwudziestego wieku Ludwik Musioł w przygotowanych monografiach wielu górnośląskich parafii nakreślił ich historyczne rodowody³⁸.

2. Istotne elementy industrializacji

Do 1740 r. życie mieszkańców Górnego Śląska biegło spokojnie pod panowaniem austriackich Habsburgów. Wydaje się, że bardziej było uzależnione od otaczającej przyrody, niż od ważnych wydarzeń historycznych i politycznych dotyczących tej ziemi. Z pewnością mało kto wtedy mógł przewidzieć, jak wielkie zmiany polityczne, a przede wszystkim gospodarcze przyniosą miejscowościom, położonym nad doliną Małej Panwi, Przemszy, Brynicy czy Kłodnicy, najbliższe, nadchodzące lata. W piątek, 16 grudnia 1740 r., wojska pruskie wkroczyły na Śląsk. Po trzech wojnach między Prusami Hohenzollernów a Austrią Habsburgów o panowanie nad ziemią śląską rozpoczął się okres prawie dwustuletniego panowania pruskiego, a potem niemieckiego, zakończony wybuchem Wielkiej Wojny, kresem Cesarstwa Niemieckiego i podziałem po plebiscycie ziemi górnośląskiej³⁹.

³² W. URBAN, *Dwa przykłady opisów parafii pszczyńskich z Tabel Załuskiego z 1749 r.*, w: A. BARCIAK (red.), *Ziemia pszczyńska przez wieki. Stan badań, archiwalia, problemy badawcze*, Suszec 2002, s. 117–121.

³³ S. CHROSTEK, *Rozwój podziału administracyjnego diecezji katowickiej po II wojnie światowej*, SSHT, t. 8 (1975), s. 191–198.

³⁴ D. BEDNARSKI, *Sieć parafialna Kościoła katolickiego na obszarze powiatu bieruńsko-łędzkiego*, w: D. WALENCIK (red.), *Powiat bieruńsko-łędzki. Wspólnota samorządowa, środowisko przyrodnicze, dziedzictwo językowo-kulturowe, życie religijne*, Bieruń 2008, s. 211–230.

³⁵ P. GÓRECKI, *Parafie i kościoły diecezji gliwickiej*.

³⁶ S. LITAK, *Atlas Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII w.*, Lublin 2006, s. 136–137, 153.

³⁷ J. JUNGNITZ (oprac.), *Visitationsberichte der Diözese Breslau*, t. II: *Archidiakoniat Oppeln*, Breslau 1904, s. 1–37.

³⁸ Monografie L. Musioła przechowywane są w zbiorach specjalnych Biblioteki Śląskiej w Katowicach.

³⁹ POF. G. WAŚ, *Dzieje Śląska od 1526 do 1806 r.*, w: M. CZAPLIŃSKI, E. KASZUBA, G. WAŚ, R. ŻELIK, *Historia Śląska*, Wrocław 2002, s. 187–198.

Procesy, które od osiemnastego stulecia wiodły ku nowoczesnej industrializacji i urbanizacji wschodniej część Śląska, określanej Górnym Śląskiem, dokonywały się z wolna. Wytwórczość jego lokalnych ośrodków stopniowo stawała się częścią ogólnonarodowego rynku ekonomicznego. Na ziemi górnośląskiej jego rozwojowi służył głównie Wyższy Urząd Górniczy⁴⁰. W 1779 r. oddany w ręce Friedricha Wilhelma Redena⁴¹ zaowocował dokonaną przez niego fachową oceną złóż mineralnych. Ekspansja przemysłowo-ekonomiczna – jak zauważył Józef Piernikarczyk z Wieszowej czy też ks. Stefan Łysko SVD z Boruszowic – dokonała się dzięki zastosowaniu w przemyśle maszyny parowej oraz koksu wielkopiecowego⁴². Wzrastające zapotrzebowanie na węgiel kamienny oraz wyroby żeliwne i stalowe wpłynęło na otwieranie nowych kopalń oraz budowanie wielkich hut żelaza, stali i cynku. Ponadto zbyt towarów wymusił na inwestorach budowę zarówno Kanału Kłodnickiego z Gliwic do Koźła, jak i połączeń kolejowych⁴³. Wokół tych wielkich przedsiębiorstw przemysłowych powstawały zakłady pomocnicze. W efekcie przyciągnęło to na Górny Śląsk ludzką siłę roboczą⁴⁴.

Wzorcowe państwowe zakłady stały się impulsem dla inwestycji prywatnych, rozwijanych przez lokalnych właścicieli ziemskich. Z biegiem czasu ten proces zaczęto określać jako model wschodnioeuropejski, w przeciwieństwie do zachodnioeuropejskiego, gdzie dominował kapitał kupiecki, handlowy – często o korzeniach kolonialnych. Tworzyły się w ten sposób rodzinne przedsiębiorstwa – wielkie koncerny przemysłowe hrabiów Ballestremów, hrabiów Henckel von Donnersmarcków, książąt Hohenlohe, „panów na Pszczynie” – książąt von Anhalt-Cöthen i ich następców – książąt von Hochberg. „Królem cynku” został nazwany Karol Godula, a jego przybrana córka, Joanna Gryzik von Schomberg-Godula, wydana za mąż za hrabiego Hansa Ulricha von Schaffgotscha, pomnożyła jego majątek, kierując jednym z największych koncernów przemysłowych w Europie dziewiętnastego wieku – *Gräflich Schaffgotsch'sche Werke*. Wielkie powodzenie miała również Spółka Akcyjna Śląskie Kopalnie i Cynkownie (*Schlesische A.G. für Bergbau und*

⁴⁰ M. TRABUŁA (oprac.), *Historia Wyższego Urzędu Górniczego na tle dziejów nadzoru górniczego na ziemiach polskich*, Katowice 2012, s. 16–23.

⁴¹ Zob. Z. KAPAŁA (red.), *Friedrich Wilhelm von Reden i jego czasy*, Chorzów 2002.

⁴² Zob. J. PIERNIKARCZYK, *Historia górnictwa i hutnictwa na Górnym Śląsku*, Katowice 1936, s. 46. Por. S. ŁYSKO, *Rejestr zakładów hutniczych na Górnym Śląsku w połowie XIX wieku*, „Zeszyty Gliwickie” 6 (1968), s. 65–76; TENŻE, *Tradycje przemysłowe*, w: B. BAZIELICHOWA (red.), *Zabytki ludowej kultury na Śląsku i w Częstochowskim*, Bytom 1975, s. 184–203.

⁴³ M. GAWRECKA, *Od podziału Śląska do Wiosny Ludów (1740–1848)*, w: J. BAHLCKE, D. GAWRECKI, R. KACZMAREK (red.), *Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu*, Gliwice 2011, s. 177.

⁴⁴ J. PAWLIK, *Rozwój sieci parafialnej na Górnym Śląsku*, s. 202.

Zinkhüttenbetrieb), utworzona przez hrabiego Guido Henckel von Donnersmarcka, wówczas jednego z dziesięciu najbogatszych obywateli Niemiec, oraz koncern *Minerva*, założony przez hrabiego Andreasa Marię Renarda⁴⁵.

Z nowoczesną industrializacją łączyła się pruska polityka kolonizacyjna i procesy osadnicze. Górnoślązacy w przyspieszonym tempie przechodzili z systemu feudalnego do kapitalistycznego. Od 1815 r. – jako poddani króla pruskiego – stali się mieszkańcami prowincji śląskiej (*Provinz Schlesien*), a ściślej: jej wschodniej części – wspomnianej już rejencji opolskiej (*Regierungsbezirk Oppeln*). Po wprowadzeniu tak zwanej „wolności procederu”, nazywanej czasem „wolnością przemysłową” (*industrielle Freiheit*), do miast, miasteczek i wiosek górnośląskich napłynęło sporo ludzi. Już na przełomie osiemnastego i dziewiętnastego wieku budowano dla nich specjalne górnicze, a potem hutnicze osiedla mieszkaniowe. Zarówno rdzenni mieszkańcy Górnego Śląska, jak i przybysze, Polacy, Niemcy, Czesi i Żydzi, szybko uświadomili sobie, że także sami odpowiadają za rozwój swojej lokalnej ojczyzny. W tym myśleniu i działaniu integrował ich Kościół rzymskokatolicki, Kościoły protestanckie i wspólnota żydowska – w ramach istniejących i wciąż powstających parafii, zborów i gmin⁴⁶.

W 1981 r. w „Rocznikach Humanistycznych” ukazał się artykuł ks. Jerzego Pawlika, poświęcony parafiom, które od 1870 r. rozwijały się lub powstawały w wyniku transformacji industrialnej górnośląskich miejscowości⁴⁷. Autor przypominał zewnętrzne i wewnętrzne asumpty, kształtujące powstawanie parafii, takie jak: geograficzne ukształtowanie terenu, polityczne granice państwowe, przemiany ekonomiczno-przemysłowe i społeczne stosunki danego regionu oraz normy prawa kanonicznego, wskazówki płynące z teologii pastoralnej i rozwoju życia religijnego na Górnym Śląsku. Podał też argumenty kościelno-prawne, które stały się na tym terenie powodem powstawania parafii: zbytnia rozległość terytorialna i odległość od dotychczasowego kościoła, nadmierna liczba parafian, czy też łatwość dostępu do duszpasterzy, zaangażowanie wiernych w życie parafii i ukształtowanie świadomości wspólnej odpowiedzialności. Autor zwrócił uwagę na wpływ górnośląskich rzek, kanałów i jezior, granicy państwowej, zakładów przemysłowych, sieci połączeń kolejowych i drogowych na rozwój wspólnoty kościelnej, bo te przyczyny – według niego – mogły narzucać konieczność zmian granic parafialnych⁴⁸.

⁴⁵ P. GREINER, *Historia gospodarcza Górnego Śląska (XVI–XX wiek)*, w: J. BAHLCKE, D. GAWRECKI, R. KACZMAREK (red.), *Historia Górnego Śląska*, s. 321.

⁴⁶ G. WAŚ, *Dzieje Śląska*, s. 214–228, 234–235, 240, 250, 254, 262, 268, 323–325.

⁴⁷ J. PAWLIK, *Rozwój sieci parafialnej na Górnym Śląsku w latach 1870–1960*, „Roczniki Humanistyczne” 29 (1981), z. 2, s. 199–221.

⁴⁸ *Tamże*, s. 199–200.

Region górnośląski stanowi swego rodzaju ciągłość kościelną, etniczną, socjalną i ekonomiczną. Do początku dziewiętnastego wieku parafie położone w dekanatach: bytomskim i pszczyńskim należały do diecezji krakowskiej, ale już od czternastego wieku dzieliły polityczne losy całego Śląska, zaś w połowie osiemnastego wieku znalazły się wśród ziem, które Prusy objęły w posiadanie⁴⁹. W wyniku starań władz państwowych papież Pius VII bullą cyrkumskrypcyjną *De salute animarum* (*O zbawieniu dusz*) z 16 lipca 1821 r. przydzielił je do diecezji wrocławskiej⁵⁰. Papież wyraźnie podkreślił, że „bezpośrednio Stolicy Apostolskiej poddany Kościół biskupi diecezji wrocławskiej składać się będzie z dotychczasowego terytorium (...), [a ponadto] z dekanatów: Bytom i Pszczyña odłączonych od diecezji krakowskiej (...)”⁵¹.

Długi okres wspólnego rozwoju ziem śląskich zakończył się dla wschodniej ich części po pierwszej wojnie światowej. W rezultacie powstań śląskich i plebiscytu decyzją Rady Ambasadorów na Górnym Śląsku ustanowiona została granica państwowa, pokrywająca się z granicą diecezji śląskiej (katowickiej). Zapisy konwencji genewskiej nadal jednak podtrzymywały dotychczasową jedność gospodarczą, a w pewnej mierze także i socjalną, co wywierało niemały wpływ na rozwój sieci parafialnej po obu stronach granicy polsko-niemieckiej⁵².

Uprzemysłowienie okolic Mysłowic, Tarnowskich Gór, Katowic, Chorzowa, Bytomia, Zabrze i Gliwic sprawiło, że w istniejących tam wspólnotach parafialnych pojawili się „obcy”, którzy poszukiwali pracy w zakładach górniczych i hutniczych. Byli to najpierw sprowadzeni z zachodniej Europy wykwalifikowani robotnicy, którzy jednak szybko porzucali zajęcia z powodu odczuwalnej „obcości” oraz trudnych warunków pracy i wracali do ojczystych stron. Znacznie lepiej przystosowali się do trudnych warunków życia robotnicy z odległych rejonów Opol-szczyzny, Wielkopolski i Pomorza oraz bliższych terenów Małopolski Zachodniej i Zagłębia Dąbrowskiego⁵³. Wszystkich „przybyszów” łączyła wspólnota wyznaniowa, językowa, kulturowa i obyczajowa oraz skromna stopa życiowa. Jak się

⁴⁹ Zob. B.S. KUMOR, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. IV, Kraków 2002, s. 25. Por. J. KURZEJA, *Rozwój średniowiecznej sieci parafialnej w dekanacie Oświęcim*, „Roczniki Humanistyczne” 27 (1979), z. 2, s. 15–37; J. RAJMAN, *Pogranicze śląsko-małopolskie w średniowieczu*, Kraków 2000.

⁵⁰ Zob. F. MAROŃ, *Proces kształtowania wschodniej granicy biskupstwa wrocławskiego*, s. 188. Por. A. KOPICZKO, *Reorganizacja Kościoła katolickiego w Prusach na podstawie bulli „De salute animarum”*, „Kościół w Polsce. Dzieje i kultura” 12 (2013), s. 65–73.

⁵¹ F. MAROŃ, *Proces kształtowania wschodniej granicy biskupstwa wrocławskiego*, s. 242.

⁵² S. KOMAR, *Górnośląska Konwencja Genewska pomiędzy Polską a Niemcami*, Katowice 1937, s. 11.

⁵³ K. JOŃCA, *Rozwój przemysłu górniczo-hutniczego w Bytomiu*, w: F. RYSZKA (red.), *Dziewięć wieków Bytomia. Szkice z dziejów miasta i Ziemi Bytomskiej*, Katowice 1956, s. 237.

okazało, „tubylcy” byli jednak od nich pilniejsi, wytrzymalsi, zręczniejsi i bardziej zaradni. Ponadto – w odróżnieniu do „przybyszów” – byli oni przywiązani do rodziny i swojej małej ojczyzny, wytworzonej w niej swojskiej kultury i okazywali szczerą pobożność. Górnicy byli tu od wieków gorliwymi czcicielami swej patronki, św. Barbary, zaś hutnicy – św. Florianą; rolnicy i ogrodnicy wzywali pomocy św. Izydora Oracza i św. Urbana⁵⁴.

Dotychczasowe wioski i osiedla górnośląskie zostały rozbudowane o nowe kolonie bloków mieszkalnych dla rodzin i domów sypialnych dla samotnych. Wówczas to niewielka Kuźnia Bogucicka rozwinęła się poprzez osadę Kątowice w wielkie miasto Katowice⁵⁵, Mysłowice – na wschodzie Górnego Śląska – powiększyły się o nowe kolonie: Janów, Giszowiec, Nikiszowiec, Roździeń-Szopienice, Wilhelmina i Murcki⁵⁶; na peryferiach Bytomia powstały: Rozbark, Łagiewniki, Szombierki⁵⁷ i Królewska Huta⁵⁸. Obok tej ostatniej rozrosły się w większe osiedla dawne wioski: Hajduki Wielkie⁵⁹, Chropaczów, Lipiny i Świętochłowice⁶⁰, a dalej na północ m.in. Huta Laury i Rojca, na wschód – Bederowiec, Józefowiec i Wełnowiec⁶¹, na zachód – Ruda, Ożegów, Godula, Chebzie⁶², Makoszowy⁶³, Bielszowice, Kończyce, Pawłów⁶⁴, Zaborze i Zabrze⁶⁵ i Łabędy⁶⁶.

⁵⁴ H. OLSZAR, *Stupięćdziesięciolecie dekanatu myslowickiego na tle przemian narodowych, społecznych i gospodarczych*, s. 13.

⁵⁵ TENŻE, *Katowice początkiem życia bibliisty ks. Rudolfa Schnackenburga*, SSHT 47 (2014), z. 2, s. 403.

⁵⁶ E. PŁONKA, *Pamiętnik jubileuszowy parafii Janów-Giszowiec 1910–1935*, Katowice 1935; L. SZARANIEC, *Osady i osiedla Katowic*, Katowice 1996, s. 102–114, 155–162, 218–242, 250–251; M. SZEJNERT, *Czarny ogród*, Kraków 2007.

⁵⁷ Zob. J. DRABINA (red.), *Z dziejów dzielnic Bytomia*, Bytom 1991; P. NADOLSKI, *Ruda Śląska wczoraj*, Gliwice 1997; B. KOPIEC, *Ruda Śląska. Zarys dziejów*, cz. I: *Ruda, Orzegów, Godula, Chebzie*, Ruda Śląska 2005.

⁵⁸ Zob. H. MOHR, *Geschichte der Stadt Königshütte in Oberschlesien aus Urkunden und amtlichen Aktenstücken*, Königshütte 1890. Por. A. POBOG-RUTKOWSKI, *Historja miasta Królewskiej Huty, Królewska Huta 1927*; J. DRABINA, *Historia Chorzowa od 1868 do 1945 r.*, Chorzów 1999.

⁵⁹ Zob. J. KUREK, *Z dziejów kościoła i parafii św. Jadwigi w Chorzowie*, Chorzów 1999.

⁶⁰ Por. H. OLSZAR, *150 lat Kościoła katolickiego w Chorzowie*, s. 3–5.

⁶¹ L. SZARANIEC, *Osady i osiedla Katowic*, s. 60, 115–118, 243–249.

⁶² Zob. J. HORWAT (red.), *W Pana Dworakowym rudzkim kalejdoskopie historycznym*, Ruda Śląska 1994.

⁶³ L. MUSIOŁ, *Makoszowy. Z dziejów gminy i parafii*, Zabrze 1998.

⁶⁴ J. KNOSALA, *Bielszowice, Kończyce, Pawłów. Historyczny zarys*, Zabrze 2006.

⁶⁵ TENŻE, *Historia miasta Zabrze*, Zabrze 2016.

⁶⁶ A. PLEŚNIAK, P. CABAN, *Przełom w dziejach Łabęd: huta „Hermina” („Łabędy”), jej powstanie i rozwój*, w: A. HANICH, S. ROSENBAUM, B. TRACZ, P. GÓRECKI (red.), *Łabędy. Dzieje miejscowości i parafii*, Gliwice 2017, s. 103–112.

Przypadek Katowic jest szczególnie, jako że powstały one jako miasto właściwie z woli jednego człowieka i jego „menadżerskiego” otoczenia. W 1839 r. klasyczny *self-made man* Franz Winckler przeniósł z zamku w Miechowicach do osady Kątowice zarząd swoich dóbr. Na jego czele postawił przyjaciela z lat szkolnych, Friedricha Wilhelma Grundmanna, który wraz ze swoim zięciem, lekarzem Richardem Holtzem, doprowadził do opracowania w 1856 r. założeń urbanistycznych nowego miasta, konsekwentnie później realizowanych, co zaowocowało nadaniem Katowicom oficjalnych praw miejskich w 1865 r. Ten ciąg osad i miast, hut, kopalń i fabryk, rozciągających się w trójkącie Katowice – Gliwice – Bytom, zaczęto od lat 60. XIX w. nazywać Górnośląskim Okręgiem Przemysłowym (*Oberschlesische Industriebezirk*)⁶⁷.

Według opinii ks. Pawlika:

Nie wszyscy, pracujący w przemyśle, przenosili się z rodzinami w bezpośrednie sąsiedztwo zakładów przemysłowych – do nowych osiedli. Powstała nowa warstwa społeczna robotników, dojeżdżających do pracy ze swoich gospodarstw rolnych albo małych zagród. (...) Do okręgów rolniczych przywozili oni z sobą nie tylko uzyskany zarobek, lecz także nowe postawy życiowe i poglądy (...). W ten sposób rozwijający się intensywnie [Górnośląski] Okręg Przemysłowy oddziaływał na środowisko ludzkie (...) na obszarze swego bezpośredniego zasięgu (...) i na bliższą i dalszą okolicę (...), podnosząc stopę życiową (...) i [formując] postawy aktywne⁶⁸.

Ważnym czynnikiem kształtującym ludność górnośląską był proces budzenia się świadomości narodowej, w którym swój niepodważalny udział miało duchowieństwo, jak chociażby księża: Jan Alojzy Ficek z Wielkich Piekar⁶⁹, Józef Szafranek z Bytomia⁷⁰, Norbert Bonczyk z Miechowic⁷¹, Konstanty Augustyn Damroth z Lublińca⁷². Łączyli oni swoją działalność na polu narodowym z aktywnością

⁶⁷ P. GREINER, *Historia gospodarcza Górnego Śląska*, s. 323.

⁶⁸ J. PAWLIK, *Rozwój sieci parafialnej na Górnym Śląsku*, s. 202–203.

⁶⁹ Zob. J. WYCISŁO, *Ks. Jan Alojzy Ficek. Zarys działalności religijno-duszpasterskiej*, Katowice 1992.

⁷⁰ Zob. W. ŚLĘZAK (red.), *Ksiądz Józef Szafranek*, Bytom 1994. Por. J. WYCISŁO, „Czerwony farsz” w obronie demokracji, w: „Z tej Ziemi”. *Śląski kalendarz katolicki na rok 2003*, Katowice 2002, s. 173–181; J.S. DWORAK, *Historia parafii nowobytomskiej. Z przyczynków do historii miejscowej Nowego Bytomia*, Nowy Bytom 1937, s. 143–145.

⁷¹ Zob. W. OGRODZIŃSKI, *Bonczyk (Bontzek) Norbert*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. II: *Beyzym Jan – Brownsford Marja*, Kraków 1936, s. 294–295.

⁷² Zob. J. KUDERA, *Ksiądz Konstanty Damrot*, Bytom 1920. Por. Z. HIEROWSKI (red.), *Pisarze śląscy XIX i XX w.*, Wrocław 1963, s. 210–237.

społeczną i duszpasterską wśród robotników, którzy – pomimo nieprzychylnego nastawienia nadrzędnych władz w Berlinie – domagali się rozbudowy sieci parafialnej. Z realizacją tego postulatu łączył się przyrost naturalny, który – ze względu na wielodzietność – na Górnym Śląsku był dość znaczny⁷³.

3. Oblicza górnośląskich parafii

Rozwój przemysłu i związany z nim rozrost osiedli zmienił sytuację bardzo wielu górnośląskich parafii. Niektóre z nich, mające swoje początki w średniowieczu, stały się ośrodkami przemysłowymi, jak na przykład: Kochłowice, Bielszowice, Mysłowice, Biskupice, Dębieńsko, Bogucice, Kamień, Radzionków, Pszów, Rybnik, Michałkowice, Radlin, Boguszowice, Chorzów Stary, Bytom, Gliwice, Miechowice, Mikulczyce czy Zabrze. Dla lepszego i skuteczniejszego oddziaływania duszpasterskiego tworzono w tych nowych osiedlach ośrodki duszpasterskie, budując kościół na miejscu. W pierwszej fazie był to najczęściej kościół filialny, który służył okolicznym mieszkańcom, a duszpasterskie posługi spełniał dojeżdżający kapłan z parafii macierzystej. Z upływem czasu była erygowana kuracja lub parafia. Macierzysta parafia najczęściej też partycypowała w budowaniu nowej świątyni⁷⁴. W taki sposób dzielono na przykład bytomską parafię Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny – do 1918 r. powstały na jej terytorium parafie: Świętej Trójcy i św. Jacka w Bytomiu, parafie w Szombierkach, Orzegowie, Łagiewnikach, Zgodzie, Świętochłowicach oraz św. Barbary w Królewskiej Hucie (Chorzowie)⁷⁵. Z kolei z obszaru parafii św. Barbary wydzielono inne chorzowskie parafie: św. Jadwigi i św. Józefa oraz parafie w Lipinach i Chropaczowie (zob. wykres, s. 208)⁷⁶. Podzielono też parafię św. Andrzeja w Zabrze, zwaną „Matką kościołów zabrzańskich”, bo doszło do wyodrębnienia z zabrzańskiej parafii aż siedem nowych wspólnot kościelnych: św. Anny, św. Kamila, Ducha Świętego, św. Józefa, św. Macieja, Niepokalanego Serca Najświętszej Maryi Panny i Krzyża Świętego oraz pośrednio: św. Antoniego, Najświętszej Maryi Panny Wspomożenia Wiernych i św. Jacka w Gliwicach-Sońnicy⁷⁷.

⁷³ Zob. J. PAWLIK, *Rozwój sieci parafialnej na Górnym Śląsku*, s. 203. Por. G. KŁAPUCH, *Centrum a polska mniejszość narodowa na terenie Niemiec w okresie Kulturkampfu*, SSHT 1 (1968), s. 18–49.

⁷⁴ Por. J. PAWLIK, *Rozwój sieci parafialnej na Górnym Śląsku*, s. 205.

⁷⁵ *Tamże*, Wykres – zob. s. 208.

⁷⁶ H. OLSZAR, *150 lat Kościoła katolickiego w Chorzowie*, s. 12–16.

⁷⁷ P. GÓRECKI, *Parafie i kościoły diecezji gliwickiej*, s. 101–102, 205–217.

Rozrastające się wciąż Katowice rozszerzały swoje terytorium. Z tej przyczyny nastąpiło dzielenie – najstarszej w pobliżu miasta – parafii św. Szczepana w Bogucicach, jak też wprowadzono delimitację granic parafii św. Marii Magdaleny w Chorzowie Starym, parafii św. Michała Archaniola w Michałkowicach, parafii Najświętszego Serca Pana Jezusa w Mysłowicach, parafii św. Marii Magdaleny w Tychach i parafii św. Wojciecha w Mikołowie⁷⁸.

Pomimo dużych wysiłków włożonych w rozbudowę sieci parafialnej w Górnośląskim Okręgu Przemysłowym w dziewiętnastym i na początku dwudziestego wieku nie udało się jednak zaspokoić wszystkich potrzeb w tym zakresie. Ze względu na ubóstwo miejscowej ludności wznoszono niejednokrotnie małe kościoły, zastępcze, które w krótkim czasie okazywały się niewystarczające. Stąd niektóre rozrastające się osiedla, takie jak Giszowiec, nie otrzymały nowego kościoła. Jak zauważył ks. Pawlik: „Żywiołowy rozwój demograficzny regionu [górnoszląskiego] sprawił, że sytuacja pod tym względem była stale płynna”⁷⁹.

Budowanie kościołów i powstawanie nowych parafii w ośrodkach ściśle przemysłowych znajdowało oparcie w istniejącej na Górnym Śląsku instytucji o nazwie Fundusz Wolnych Kuksów⁸⁰. Górnicy partycypowali w dochodach i utrzymaniu kopalni; jako współwłaściciele posiadali swoje udziały, czyli kuksy. Część tego dochodu – tak zwane wolne kuksy – górnicy przeznaczali na wydatki związane z realizacją celów społecznych, kulturalnych i religijnych. W ten sposób mogli budować szpitale, ochronki i przytułki, robotnicze osiedla, szkoły i kościoły, ale również poczuwać się do odpowiedzialności za ich użytkowane. Wielką rolę w regulowaniu ich społecznych obowiązków odgrywała Spółka Bracka⁸¹. Z jej kasy pochodziły pieniądze na budowę kamiennej świątyni pw. św. Barbary w Królewskiej Hucie, stąd ten budynek sakralny nazywano też „kościółem Spółki Brackiej”, chociaż rząd pruski również ofiarował na ten cel ponad osiem tysięcy talarów⁸². Swój udział we wznoszeniu lub utrzymaniu nowych świątyń mieli również górnośląscy posiadacze fortun – na przykład Schaffgotschowie w Goduli i Szombierkach, Donnersmarckowie w Halembie, Kochłowicach i Wirku czy też Welczkowie w Łabędach⁸³.

⁷⁸ H. OLSZAR, *Parafie Kościoła rzymskokatolickiego*, s. 591.

⁷⁹ POR. J. PAWLIK, *Rozwój sieci parafialnej na Górnym Śląsku*, s. 205, 207.

⁸⁰ S. KOSSUTH, *Górnictwo węglowe na Górnym Śląsku w połowie XIX w.*, Katowice 1965, s. 39.

⁸¹ T. KLENCZAR, *Dotacja kościelna Dąb-Chorzów i rozwój jej górniczych stosunków*, Katowice 1930, s. 46.

⁸² J. CHRZĄSZCZ, *Fest-Schrift zur 50-jährigen Jubel-Feier der katholischen St. Barbara-Pfarrgemeinde in Königshütte O.-S.*, Königshütte 1902, s. 12–15; H. OLSZAR, *Rozwój sieci parafialnej na terytorium Świętochłowic*, s. 16–17.

⁸³ HBB 1912, s. 28–29, 77, 115–116.

Skąd wychodziły inicjatywy tworzenia nowych parafii w Górnośląskim Okręgu Przemysłowym? Odpowiedź na to pytanie daje przegląd akt lokalnych, najczęściej budowlanych, tychże wspólnot parafialnych. Plan działania pochodził albo od miejscowej ludności, albo też od proboszcza parafii macierzystej. W pismach kierowanych na adres Kurii Biskupiej we Wrocławiu mieszkańcy nowych osiedli deklarowali chęć lepszego wypełniania nakazu uczestnictwa w niedzielnej i świątecznej Mszy Świętej; mieli na względzie również podtrzymywanie kontaktu ze swoim duszpasterzem. W nowych osiedlach na Górnym Śląsku inicjatywę budowy kościoła, a pośrednio tworzenia parafii, przejmowały lokalne społeczności. Tak było również w kolonii Królewska Huta, gdzie już 22 czerwca 1848 r. do konsystorza wrocławskiego swoją petycję w sprawie utworzenia parafii wystosowali jej mieszkańcy, a wśród nich „mężowie wielce zasłużeni”, podpisani imieniem i nazwiskiem: Jan Ceślik, Wilhelm Freubach, Karol Grytz, Piotr Iwan, Ignacy i Józef Müllerowie, Franciszek Gabel, Augustyn Hlonecki i Jan Loch⁸⁴. Oni też – za przyzwoleniem księcia-biskupa von Diepenbrocka – od 1849 r. przygotowywali teren pod budowę i w latach 1851–1852 pomogli wznieść nową świątynię⁸⁵. Na czele Komitetu Budowy Kościoła w Siemianowicach Śląskich stanęła hrabina Wanda Henckel de Donnersmarck, która ze swoich środków finansowych zakupiła móg ziem i oddała ją do dyspozycji wspomnianemu zarządowi⁸⁶.

Niekiedy wierni napotykali na sprzeciw ze strony duszpasterzy, jak na przykład w Makoszowach, gdzie ks. Augustyn Krakowski, proboszcz z Przyszowic, nie wyrażał zgody na budowę nowej świątyni. Ponadto mieszkańcy wielu górnośląskich miejscowości w korespondencji z Kurią przedstawiali gotowe plany zrealizowania swoich zamiarów oraz informowali o własnych możliwościach finansowych. Towarzyszyła temu zjawisku zyczliwa postawa biskupów wrocławskich: Melchiora von Diepenbrocka, Heinricha Förstera i Georga Koppa. Wyrażali oni zgodę na przekazywanie przez Kurię wrocławską subwencji pieniężnych, które zasilają skromne budżety komitetów budujących nowe kościoły. Arcybiskup Förster w odpowiedzi na prośbę ks. proboszcza Konrada Ściborskiego przyznał zapomogę trzech i pół tysiąca talarów na budowę kościoła pw. św. Jadwigi w Szopienicach-Roźdzeniu⁸⁷ oraz dziesięciu tysięcy talarów

⁸⁴ Archiwum Archidiecezjalne w Katowicach, Akta lokalne – ogólne: Chorzów – parafia św. Barbary, t. I: 1849–1852, *Pisma mieszkańców kolonii Królewska Huta do bpa Melchiora von Diepenbrocka z 22 VI 1848 i 28 II 1849 r.*, sygn. AL 375.

⁸⁵ *Historia Parafii Świętej Barbary w Królewskiej Hucie*, „Wiadomości Fary św. Barbary” 2 (1996), nr 42, s. 4.

⁸⁶ A. HALOR, *Kościół Krzyża Świętego w Siemianowicach Śląskich. Monografia rocznicowa*, Siemianowice Śląskie 2006.

⁸⁷ Zob. J. PAWLIK, *Świat wewnętrznej dostojności. Studia i rozprawy*, Katowice 1999, s. 65–66.

na realizację projektu nowej świątyni Mariackiej w Katowicach⁸⁸. Podobnie uczynił kardynał Kopp, który przyrzekł ks. Wiktorowi Schmidtowi kwotę 20 tys. marek jako zapomogę, ale pod warunkiem wykonania planu kościoła pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Katowicach przez radcę Józefa Ebersa, budowniczego diecezjalnego z Wrocławia⁸⁹.

Innym bodźcem powstawania nowych parafii była gorliwość proboszczów rozrastających się w szybkim tempie osiedli i miast, która skłaniała ich do poszukiwania skutecznych sposobów rozwiązywania narastających problemów duszpasterskich. Wymownym przykładem takiej postawy może być notatka z 1852 r., pozostawiona przez ks. Józefa Szafranka z Bytomia, „śląskiego Rejtana”⁹⁰, w której znalazły się następujące słowa: „Już od 1840 r. miałem najgorętsze pragnienie, by, jeśli już huty Pokój i jej liczne otoczenia w Czarnym Lesie nie można przybliżyć do świątyni, [to] na odwrót [można] świątynię przybliżyć do huty i zastępów jej robotników”⁹¹. Kierowana przez niego parafia obejmowała w swych granicach dziewiętnaście miejscowości i osiedli oraz liczyła w 1851 r. 13 077 wiernych⁹². Kapłan ten posiadał „zdolność intuicyjnego dostrzegania” całej złożonej problematyki duszpasterskiej regionu. Od razu znalazł wspólny język z „Apostolem Śląska” – dziekanem bytomskim, ks. Janem Alojzym Fickiem⁹³, który poparł radykalny plan podziału terytorialnego parafii bytomskiej⁹⁴. Pierwszym krokiem w tym kierunku, a zarazem oryginalnym rozwiązaniem narastających trudności duszpasterskich w przestrzeni industrialnej od Bytomia do Królewskiej Huty (głównie w rejonie Czarnego Lasu) były tak zwane nabożeństwa misyjne (spowiedź, Msza Święta z kazaniem, Komunia Święta), celebrowane przez niego i współpracowników, za zgodą biskupa wrocławskiego, poza farą bytomską – najczęściej w cechowniach kopalń, magazynach hutniczych, warsztatach stolarskich i salach szkolnych, a nawet „po lasach i na polach”⁹⁵.

⁸⁸ V. SCHMIDT, *Fest-Schrift zur 50-jährigen Jubelfeier der katholischen St. Maria Pfarrgemeinde in Kattowitz O.S., Königshütte* 1910.

⁸⁹ H. OLSZAR, *Parafie Kościoła rzymskokatolickiego*, s. 592.

⁹⁰ M. PATER, *Józef Szafranek*, w: M. PATER (red.), *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX w.*, Katowice 1996, s. 407–411.

⁹¹ J. PAWLIK, *Rozwój sieci parafialnej na Górnym Śląsku*, s. 213.

⁹² *Schematismus des Bisthums Breslau und der katholischen Militär-Seelsorge der Königl. Preuß. Armeen für das Jahr 1851*, Breslau 1851, s. 17.

⁹³ J. WYCISŁO, *Ks. Jan Alojzy Ficek*.

⁹⁴ R. BIGDON, *Rozwój sieci parafialnej w miastach i osiedlach*, s. 119–120.

⁹⁵ J. PAWLIK, *Rozwój sieci parafialnej na Górnym Śląsku*, s. 213.

Ks. Szafranek główną uwagę skoncentrował na zbudowaniu nowego kościoła w kolonii Królewska Huta, gdzie na gwałtowny wzrost mieszkańców w połowie dziewiętnastego wieku wpłynęła fala migracyjna z przeludnionych wiosek Dolnego i Górnego Śląska. Ludzie ci przywozili do nowego miejsca zamieszkania głęboką wiarę, zwyczaje i obyczaje⁹⁶. Ze skomplikowaną sytuacją społeczną i duszpasterką tworzącego się środowiska przemysłowego zapoznał on kardynała Melchiora von Diepenbrocka z Wrocławia prawdopodobnie w czasie jego powitania we wtorek, 21 sierpnia 1849 r., na dworcu kolejowym w Świętochłowicach⁹⁷ lub – co wydaje się bardziej wiarygodne – w Wielkich Piekarach, gdzie proboszcz bytomski 26 sierpnia tego samego roku udzielił sakramentu chrztu świętego Annie Franckel, córce Izraela Franckla – swojego przyjaciela z Bodzanowic⁹⁸. W tym dniu kolejny raz spotkał się z hierarchą wrocławskim, który przebywał tam w związku z uroczystością konsekracji kościoła piekarskiego⁹⁹. W następnej kolejności ks. Edward Deloch, wykorzystując dogodny moment przy okazji budowy w Lipinach pierwszej siedmioklasowej szkoły elementarnej dla dzieci robotników hut cynku, wystąpił do dyrektora generalnego Śląskiej Spółki Akcyjnej dla Górnictwa i Hutnictwa Cynkowego we Wrocławiu, Augusta Schmiedera, o urządzenie w budynku szkolnym kaplicy do nabożeństw. Wniosek został rozpatrzony pomyślnie i z wydzielonej specjalnie sali zostało utworzone oratorium-kaplica, w której we wszystkie niedziele miały być odprawiane Msze Święte¹⁰⁰. Gwałtowny rozwój Królewskiej Huty sprawił, że niemal zaraz po wybudowaniu kościoła pw. św. Barbary zaistniała potrzeba budowy kolejnego – pw. św. Jadwigi – w centrum miasta. W celu udźwignięcia ciężaru budowy ks. Deloch zwrócił się po pomoc do sfer rządowych, a nawet samego władcy Prus – Wilhelma I Hohenzollerna¹⁰¹.

Inicjatywę tworzenia nowych parafii popierały instytucje przemysłowe, reprezentowane przez generalne dyrekcje odpowiednich gałęzi przemysłu. Dla przykładu: robotnicy z Murcek i okolicznych osiedli robotniczych wnieśli pe-

⁹⁶ J. MYSZOR, *Dzieje akcji charytatywnej na terenie parafii św. Barbary*, s. 59.

⁹⁷ Ks. Janusz Wycisło uważa, że do spotkania doszło na dworcu w Królewskiej Hucie. Zob. J. WYCISŁO, *Kronika dziejów sanktuarium maryjnego i Piekara na Górnym Śląsku do 1945 r.*, Katowice 2015, s. 213.

⁹⁸ *Tamże*, s. 215.

⁹⁹ Zob. S. CZARNIEJEWSKI, *Historia Bytomia, Piekara i okolicy oraz opis cudownego obrazu i kościoła w Piekarach*, Bytom 1880, s. 66. Por. J. WYCISŁO, *Sanktuarium Matki Bożej w Piekarach Śląskich*, t. I: *Formowanie się głównego ośrodka życia religijno-społecznego na Górnym Śląsku w XIX w.*, Katowice 1991, s. 113–114.

¹⁰⁰ Archiwum Parafii św. Augustyna w Lipinach Śląskich, A. CZARNYNOGA, *Kronika rzymskokatolickiej gminy parafialnej w Lipinach Śląskich 1872–1972* (mps), s. 44–45.

¹⁰¹ *Historia parafii św. Barbary*, „Wiadomości Fary św. Barbary” 2 (1996), nr 45, s. 4.

sprawie zostali potraktowani życzliwie – ich wspólne pisma trafiły do rąk kard. G. Koppa. Otrzymali moralne wsparcie, poparte zapewnieniem dyrekcji, oraz konkretne zobowiązania materialne – w postaci placu pod budowę świątyni i materiałów budowlanych. Podobna inicjatywa ze strony dyrekcji huty „Zgoda”, przedstawiona w piśmie do Kurii wrocławskiej, przyczyniła się do powstania parafii św. Józefa w Zgodzie. Godne podkreślenia były słowa o poczuciu odpowiedzialności za rozwój życia religijnego wśród pracowników tego zakładu przemysłowego¹⁰².

W okresie industrializacji i urbanizacji Górnego Śląska spotykamy się z celowym działaniem zarządów gmin polityczno-administracyjnych. Zasiadający w radach przedstawiciele społeczności osiedlowej wnosili do porządku obrad budowę kościołów i tworzenia nowych parafii. Dokumentację w tej sprawie – z konkretnymi zobowiązaniami w postaci wyszczególnienia funduszy, pochodzących z podatków komunalnych – przesyłano do rozpatrzenia na adres Kurii we Wrocławiu¹⁰³. Szczególnym motywem budowy kościoła pw. św. Józefa w Załężu w 1900 r. była katastrofa górnicza w kopalni „Kleofas”, w której zginęło 104 górników¹⁰⁴. Okolicznościowym motywem kierowano się przy budowie świątyni w tyskich Paprocach na początku czasów współczesnych, którą wzniesiono jako pomnik upamiętnienia powstań śląskich¹⁰⁵.

*

Kościół na Górnym Śląsku nie zaniedbał swojej zbawczej roli w okresie przemian życia społecznego, gospodarczego i kulturalnego w latach ekspansji i koncentracji przemysłowej na przełomie dziewiętnastego i dwudziestego wieku. Jego przedstawiciele – duchowni i świeccy – intensyfikowali życie religijne równoległe z rozwojem demograficznym i gospodarczym Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego, co było związane z budową nowych miejsc kultu i tworzeniem nowych parafii. Wspólnoty parafialne niejako zatrzymywały na miejscu przybyszów i integrowały ich z miejscowymi w ramach wspólnych nabożeństw czy wznoszenia świątyń. Zarówno historyk, jak i socjolog, a tym bardziej znawca teologii pastoral-

¹⁰² J.S. DWORAK, *Historia parafii nowobytomskiej*, s. 42–72.

¹⁰³ J. PAWLIK, *Rozwój sieci parafialnej na Górnym Śląsku*, s. 213–214, 218–219.

¹⁰⁴ D. GŁAZEK, *Domus Celeberrima. Architektura sakralna (katolicka) przemysłowej części Górnego Śląska 1870–1914*, Katowice 2003, s. 168.

¹⁰⁵ J. WYCISŁO, F. RESIAK, *Budowa nowych kościołów i erygowanie parafii*, w: M. SZCZEPAŃSKI (red.), *Tychy. Monografia miasta 1945–1993*, Tychy 1996, s. 315–316, 321–322.

nej, znajdzie materiały źródłowe związane z duszpasterstwem tego okresu w archiwach i licznych opracowaniach.

*

Literatura

Źródła archiwalne rękopiśmienne:

Archiwum Archidiecezjalne w Katowicach, Akta lokalne – ogólne: Chorzów – parafia św. Barbary, t. I: 1849–1852, sygn. AL 375.

Archiwum Parafii św. Augustyna w Lipinach Śląskich, A. CZARNYNOGA, *Kronika rzymskokatolickiej gminy parafialnej w Lipinach Śląskich 1872–1972* (mps).

Źródła drukowane:

Handbuch des Bistums Breslau und seines Delegatur-Bezirks für das Jahr 1912, Breslau 1912.

JUNGNITZ J. (oprac.), *Visitationsberichte der Diözese Breslau*, t. II: *Archidiakonat Oppeln*, Breslau 1904.

Katalog Archidiecezji Katowickiej, Katowice 2011.

Schematismus des Bisthums Breslau und der katholischen Militär-Seelsorge der Königl. Preuß. Armeen für das Jahr 1851, Breslau 1851.

Opracowania

ABRAHAM W., *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*, Wodzisław Śląski 2009.

BARCIAK A., *Początki sieci parafialnej w księstwie cieszyńskim*, w: P. CHMIEL, J. DRABINA (red.), *Die konfessionellen Verhältnisse im Teschener Schlesien vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Ratingen 2000, s. 11–22.

BEDNARSKI D., *Sieć parafialna Kościoła katolickiego na obszarze powiatu bieruńsko-łędzińskiego*, w: D. WALENCIK (red.), *Powiat bieruńsko-łędziński. Wspólnota samorządowa, środowisko przyrodnicze, dziedzictwo językowo-kulturowe, życie religijne*, Bieruń 2008, s. 211–230.

BIGDOŃ R., *Rozwój sieci parafialnej w miastach i osiedlach centralnej części Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego w latach 1850–1914 (na przykładzie*

- starej parafii NMP w Bytomiu oraz terenów z nią graniczących), „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 3 (1973), s. 111–133.
- CHROSTEK S., *Rozwój podziału administracyjnego diecezji katowickiej po II wojnie światowej*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 8 (1975), s. 191–198.
- CHRZĄSZCZ J., *Fest-Schrift zur 50-jährigen Jubel-Feier der katholischen St. Barbara-Pfarrgemeinde in Königshütte O.-S.*, Königshütte 1902.
- CZARNIEJEWSKI S., *Historia Bytomia, Piekar i okolicy oraz opis cudownego obrazu i kościoła w Piekarach*, Bytom 1880.
- DEC I., *Życie sakramentalne, kultowe i nauczanie religijne w archidiecezji katowickiej w XVII w. w świetle wizytacji biskupich*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 56 (2001), nr 4, s. 502–514.
- DRABINA J., *Historia Chorzowa od 1868 do 1945 r.*, Chorzów 1999.
- DRABINA J. (red.), *Z dziejów dzielnic Bytomia*, Bytom 1991.
- DWORAK J.S., *Historia parafii nowobytomskiej. Z przyczynków do historii miejscowej Nowego Bytomia*, Nowy Bytom 1937.
- GAWRECKA M., *Od podziału Śląska do Wiosny Ludów (1740–1848)*, w: J. BAHLCKE, D. GAWRECKI, R. KACZMAREK (red.), *Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu*, Gliwice 2011, s. 171–192.
- GREINER P., *Historia gospodarcza Górnego Śląska (XVI–XX wiek)*, w: J. BAHLCKE, D. GAWRECKI, R. KACZMAREK (red.), *Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu*, Gliwice 2011, s. 309–338.
- GÓRECKI P., *Parafie i kościoły diecezji gliwickiej*, Gliwice – Opole 2017.
- GROHS R., *Dom czy instytucja*, „Niedziela” 88 (2014), nr 39, s. 34.
- HALOR A., *Kościół Krzyża Świętego w Siemianowicach Śląskich. Monografia rocznicowa*, Siemianowice Śląskie 2006.
- HIEROWSKI Z. (red.), *Pisarze śląscy XIX i XX w.*, Wrocław 1963.
- Historia Parafii Świętej Barbary w Królewskiej Hucie*, „Wiadomości Fary św. Barbary” 2 (1996), nr 42, s. 4; nr 45, s. 4.
- HORWAT J. (red.), *W Pana Dworakowym rudzkim kalejdoskopie historycznym*, Ruda Śląska 1994.
- JAN PAWEŁ II, *Adhortacja apostolska „Catechesi tradendae”*, Watykan 1978.
- JAN PAWEŁ II, *Adhortacja apostolska „Christifideles laici”*, Watykan 1988.
- JEZIORSKI H., *Dekanat Tarnowskie Góry (diecezja gliwicka)*, Bytom-Sucha Góra 1995.
- JEZIORSKI H., *Dekanat żygliński (diecezja gliwicka)*, Bytom-Sucha Góra 1995.
- JEZIORSKI H., *Kościół i parafie rzymskokatolickie na ziemi tarnogórskiej*, Tarnowskie Góry 2006.

- JOŃCA K., *Rozwój przemysłu górniczo-hutniczego w Bytomiu*, w: F. RYSZKA (red.), *Dziewięć wieków Bytomia. Szkice z dziejów miasta i Ziemi Bytomskiej*, Katowice 1956, s. 233–270.
- KAPAŁA Z. (red.), *Friedrich Wilhelm von Reden i jego czasy*, Chorzów 2002.
- KLAPUCH G., *Centrum a polska mniejszość narodowa na terenie Niemiec w okresie Kulturkampfu*, „*Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*” 1 (1968), s. 18–49.
- KLENCZAR T., *Dotacja kościelna Dąb-Chorzów i rozwój jej górniczych stosunków*, Katowice 1930.
- KŁOCH B., *Najstarsze parafie Górnego Śląska. Średniowieczna organizacja parafialna Górnego Śląska w diecezji wrocławskiej*, Bielsko-Biała 2008.
- KNOSSALLA J., *Das Dekanat Beuthen O/S in seinem schlesischen Teil*, Katowice 1935.
- KNOSAŁA J., *Bielszowice, Kończyce, Pawłów. Historyczny zarys*, Zabrze 2006.
- KNOSAŁA J., *Historia miasta Zabrze*, Zabrze 2016.
- KOMAR S., *Górnośląska Konwencja Genewska pomiędzy Polską a Niemcami*, Katowice 1937.
- KOPICZKO A., *Reorganizacja Kościoła katolickiego w Prusach na podstawie bulli „De salute animarum”*, „*Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*” 12 (2013), s. 65–73.
- KOPIEC J., *Sieć parafialna na ziemi bytomskiej XII–XX w.*, w: J. DRABINA (red.), *Z dziejów dzielnic Bytomia*, Bytom 1991, s. 252–263.
- KOPIEC B., *Ruda Śląska. Zarys dziejów*, cz. I: *Ruda, Orzegów, Godula, Chebzie*, Ruda Śląska 2005.
- KOSSUTH S., *Górnictwo węglowe na Górnym Śląsku w połowie XIX w.*, Katowice 1965.
- KUDERA J., *Ksiądz Konstanty Damrot*, Bytom 1920.
- KUMOR B., *Początki organizacji parafialnej na ziemiach polskich*, „*Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*” [KUL] 5 (1958), z. 4, s. 103–115.
- KUMOR B.S., *Dzieje diecezji krakowskiej do 1795 r.*, t. I–IV, Kraków 1998–2002.
- KUMOR J., *Die Seelsorgsgeistlichen der Dekanate Beuthen (schlesischer Anteil) und Pless in der Jahren 1601–1619*, „*Archiv für Schlesische Kirchengeschichte*” 36 (1978), s. 233–240.
- KUMOR J., *Die Seelsorgsgeistlichen des Dekanats Pless in den Jahren 1655 und 1720*, „*Archiv für Schlesische Kirchengeschichte*” 40 (1982), s. 269–278.
- KUREK J., *Z dziejów kościoła i parafii św. Jadwigi w Chorzowie*, Chorzów 1999.
- KURZEJA J., *Rozwój średniowiecznej sieci parafialnej w dekanacie Oświęcim*, „*Roczniki Humanistyczne*” 27 (1979), z. 2, s. 15–37.

- LITAK S., *Atlas Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII w.*, Lublin 2006.
- ŁYSKO S., *Rejestr zakładów hutniczych na Górnym Śląsku w połowie XIX w.*, „Zeszyty Gliwickie” 6 (1968), s. 65–76.
- ŁYSKO S., *Tradycje przemysłowe*, w: B. BAZIELICHOWA (red.), *Zabytki ludowej kultury na Śląsku i w Częstochowskiem*, Bytom 1975, s. 184–203.
- MAIN I., *Rozwój sieci parafialnej w dekanacie Pszczyna do końca XVIII w.*, „Roczniki Humanistyczne” [KUL] 45 (1997), z. 2: *Historia*, s. 159–220.
- MARON F., *Parafia górnośląska w pierwszym ćwierćwieczu XVIII w.*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 5 (1972), s. 151–225.
- MARON F., *Rozwój sieci parafialnej w diecezji katowickiej aż do końca XV w.*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 2 (1969), s. 101–167.
- MOHR H., *Geschichte der Stadt Königshütte in Oberschlesien aus Urkunden und amtlichen Aktenstücken*, Königshütte 1890.
- MUSIOŁ L., *Makoszowy. Z dziejów gminy i parafii*, Zabrze 1998.
- NADOLSKI P., *Ruda Śląska wczoraj*, Gliwice 1997.
- NEULING H., *Schlesiens ältere Kirchen und kirchliche Stiftungen nach ihren frühesten urkundlichen Erwähnungen. Ein Beitrag zur schlesischen Kirchengeschichte*, Breslau 1884.
- NEULING H., *Schlesiens Kirchorte und ihre kirchlichen Stiftungen bis zum Ausgange des Mittelalters*, Breslau 1902².
- NOWACK A., *Geschichte der Landpfarreien des Archipresbyterates Sohrau O.-S., Oppeln* 1912.
- OLSZAR H., *150 lat Kościoła katolickiego w Chorzowie*, Katowice 2017 (mps).
- OLSZAR H., *Dekanat gorzycki. Powstanie, położenie, sieć parafialna i duchowieństwo*, Krzyżanowice 2016.
- OLSZAR H., *Katowice początkiem życia bibliisty ks. Rudolfa Schnackenburga*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 47 (2014), z. 2, s. 405–416.
- OLSZAR H., *Parafia Kościoła rzymskokatolickiego*, w: A. BARCIAK, E. CHOJECKA, S. FERTACZ (red.), *Katowice. Środowisko, dzieje, kultura, język i społeczeństwo*, t. I, Katowice 2012, s. 588–614.
- OLSZAR H., *Rozwój sieci parafialnej na terytorium Świętochłowic*, „Rocznik Świętochłowski” 2 (2000), s. 7–29.
- OLSZAR H., *Rozwój sieci parafialnej w dekanacie gorzyckim*, w: A. DZIUROK, D. KELLER, B. KLOCH (red.), *Wyznania religijne w Rybniku i powiecie rybnickim w XIX i XX w.*, Rybnik 2015, s. 57–98.
- OLSZAR H., *Stupiędziesiątolecie dekanatu mysłowickiego na tle przemian narodowych, społecznych i gospodarczych*, Katowice 2018 (mps).

- PANIC I., *Kształtowanie się organizacji parafialnej w regionie gliwickim w Średniowieczu*, „Roczniki Muzeum w Gliwicach” 15 (2000), nr 1, s. 13–42.
- PANZRAM B., *Geschichtliche Grundlagen der ältesten schlesischen Pfarrorganisation*, Breslau 1940.
- PATER M. (red.), *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX w.*, Katowice 1996.
- PAWEŁ VI, *Allocutiones I: Przemówienie do kleru rzymskiego (24 VI 1963)*, AAS 55 (1963), s. 671–674.
- PAWLIK J., *Rozwój sieci parafialnej na Górnym Śląsku w latach 1870–1960*, „Roczniki Humanistyczne” 29 (1981), z. 2, s. 199–221.
- PAWLIK J., *Świat wewnętrznej dostojności. Studia i rozprawy*, Katowice 1999.
- PIERNIKARCZYK J., *Historia górnictwa i hutnictwa na Górnym Śląsku*, Katowice 1936.
- PLEŚNIAK A., CABAN P., *Przełom w dziejach Łabęd: huta „Hermina” („Łabędy”), jej powstanie i rozwój*, w: A. HANICH, S. ROSENBAUM, B. TRACZ, P. GÓRECKI (red.), *Łabędy. Dzieje miejscowości i parafii*, Gliwice 2017, s. 103–112.
- PŁONKA E., *Pamiętnik jubileuszowy parafii Janów-Giszowiec 1910–1935*, Katowice 1935.
- POBOG-RUTKOWSKI A., *Historja miasta Królewskiej Huty*, Królewska Huta 1927.
- Polski Słownik Biograficzny*, t. II: *Bezym Jan – Brownsford Marja*, Kraków 1936.
- RAJMAN J., *Pogranicze śląsko-małopolskie w średniowieczu*, Kraków 2000.
- SCHMIDT V., *Fest-Schrift zur 50-jährigen Jubelfeier der katholischen St. Maria Pfarrgemeinde in Kattowitz O.S.*, Königshütte 1910.
- SCHULTE W., *Die Entwicklung der Parochialverfassung und des höheren Schulwesens Schlesiens in Mittelalter*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens” 36 (1902), s. 388–404.
- SILNICKI T., *Dzieje i ustrój Kościoła katolickiego na Śląsku do końca XIV w.*, Warszawa 1953.
- SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele „Lumen gentium”*, Watykan 1965.
- SZARANIEC L., *Osady i osiedla Katowic*, Katowice 1996.
- SZEJNERT M., *Czarny ogród*, Kraków 2007.
- ŚLĘZAK W. (red.), *Ksiądz Józef Szafranek*, Bytom 1994.
- TRABUŁA M. (oprac.), *Historia Wyższego Urzędu Górniczego na tle dziejów nadzoru górniczego na ziemiach polskich*, Katowice 2012.
- URBAN W., *Dwa przykłady opisów parafii pszczyńskich z Tabel Zaluskiego z 1749 r.*, w: A. BARCIAK (red.), *Ziemia pszczyńska przez wieki. Stan badań, archiwalia, problemy badawcze*, Suszec 2002, s. 117–121.

- WAŚ G., *Dzieje Śląska od 1526 do 1806 r.*, w: M. CZAPLIŃSKI, E. KASZUBA, G. WAŚ, R. ŻERELIK, *Historia Śląska*, Wrocław 2002, s. 177–248.
- WELTZEL A., *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats. Historisch topographisch-statistische Beschreibung der zu demselben gehörigen Kirchen, Kapellen, Schulen usw. als Ergänzung der Kirchengeschichte Ratibors und als Beiträge zur Adelsgeschichte Oberschlesiens aus Urkunden und amtlichen Acten*, Ratibor 1885.
- WIŚNIEWSKI E., *Badania nad początkami i rozwojem średniowiecznej sieci parafialnej na ziemiach polskich*, w: J. KOROLEC I IN. (red.), „Discernere vera ac falsa”. *Prace ofiarowane Józefowi Szymańskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, Lublin 1992, s. 43–95.
- WYCISŁO J., „Czerwony faroz” w obronie demokracji, w: „Z tej Ziemi”. *Śląski kalendarz katolicki na rok 2003*, Katowice 2002, s. 173–181.
- WYCISŁO J., *Kronika dziejów sanktuarium maryjnego i Piekar na Górnym Śląsku do 1945 r.*, Katowice 2015.
- WYCISŁO J., *Ks. Jan Alojzy Ficek. Zarys działalności religijno-duszpasterskiej*, Katowice 1992.
- WYCISŁO J., *Rozwój sieci parafialnej Wielkich Katowic w kontekście dziejów parafii w Bogucicach*, w: W. ŚWIĄTKIEWICZ, J. WYCISŁO (red.), *Parafia bogucicka*, Katowice 1994, s. 24–52.
- WYCISŁO J., *Sanktuarium Matki Bożej w Piekarach Śląskich*, t. I: *Formowanie się głównego ośrodka życia religijno-społecznego na Górnym Śląsku w XIX w.*, Katowice 1991.
- WYCISŁO J., RESIAK F., *Budowa nowych kościołów i erygowanie parafii*, w: M. SZCZEPAŃSKI (red.), *Tychy. Monografia miasta 1945–1993*, Tychy 1996, s. 315–322.

*

Abstract: The role of modern parishes in the transformation of industrial Upper Silesian towns. The Catholic Church in Upper Silesia did not neglect its salvific role in the period of change to the social, economic and cultural life in the years of expansion and industrial concentration at the turn of the nineteenth and twentieth centuries. Its representatives – clergy and laity – intensified religious life in parallel with the demographic and economic development of the Upper Silesian Industrial District, which was related to the construction of new places of worship and the creation of new parishes. The parish communities somehow stopped visitors and integrated them with the locals through a framework of devotions or the construction of temples.

Keywords: Upper Silesia, Church, industrialization, urbanization.

Streszczenie: Kościół na Górnym Śląsku nie zaniedbał swojej zbawczej roli w okresie przemian życia społecznego, gospodarczego i kulturalnego w latach ekspansji i koncentracji przemysłowej na przełomie XIX i XX w. Jego przedstawiciele – duchowni i świeccy – intensyfikowali życie religijne równoległe z rozwojem demograficznym i gospodarczym Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego, co było związane z budową nowych miejsc kultu i tworzeniem nowych parafii. Wspólnoty parafialne niejako zatrzymywały na miejscu przybyszów i integrowały ich z miejscowymi w ramach wspólnych nabożeństw czy wznoszenia świątyń.

Słowa kluczowe: Górny Śląsk, Kościół, industrializacja, urbanizacja.